

Богдан ЧУМА

Іспанська «війна за історію»: політика, історіографія та шкільна освіта

У сучасній Іспанії ставлення до історії є дуже неоднозначним. З одного боку, серед учнів середніх шкіл переважає нерозуміння предмету й неприйняття його місця та значення в навчальному процесі – історія нічого не вчить і некорисна для життя, історію важливо не розуміти, а запам'ятовувати, запам'ятовування фактів потрібне лише для того, щоб успішно завершити курс навчання; із другого – недавнє історичне минуле викликає чи не найбільше суперечок і перетворилося на одну з популярних суспільних тем.

Відтак з'являється двоїсте уявлення про історію як галузь науки, що вивчає або тлумачить минуле: з одного боку, відчуття відсутності безпосередньої користі історії для життя кожної окремої людини, а з другого – часті покликання на історію при формулюванні суспільної, громадської чи політичної позиції.

У спрощеному вигляді це твердження можна проілюструвати такими словами: історію ми не вчимо, але використовуємо при спілкуванні із собі подібними. Хоча це не означає, що на рівні суспільних дискусій бракує обґрунтованих історичних аргументів, позаяк недоліки шкільного навчання доповнюють щонайменше два чинники: наукові історичні дослідження і позанавчові, індивідуальні або групові, бачення минулого.

Кількість і якість сучасної іспанської історіографії дає змогу стверджувати, що принаймні найпроблемніші й найдискусійніші епізоди національної історії розкрито досить докладно. Звичайно, великий обсяг і складність історичних досліджень залишають закритими двері повноцінного історичного пізнання для більшості зацікавлених осіб. Але цю перепону певною мірою долаємо завдяки активній публіцистичній діяльності багатьох академічних істориків, які доводять результати своїх досліджень у різноманітних публікаціях у масових періодичних виданнях.

Для розуміння місця та ролі історії як навчальної дисципліни в сучасній Іспанії пропонуємо розглянути її з трьох відмінних і водночас узаємодоповнюваних перспектив: громадсько-політичної – вираженої в колективній пам'яті іспанців, відтвореній у наші дні; науково-дослідної – представленій сучасною історіографією; та освітньої – відображеної в навчальних програмах, підручниках і дискусії щодо значення й змісту предмету в шкільній освіті. Головну увагу

буде зосереджено на суперечках щодо найконфліктніших тем іспанської історії ХХ століття: громадянській війні (1936–1939) і диктатурі Франсиско Франко (1939–1975), – котрі, залишаючись «живим» минулим завдяки учасникам подій, їхнім дітям і внукам, опинилися сьогодні в осерді «війни за історію».

Хронологічні межі статті охоплюють період 1975–2011 років: від смерті Франко і початків становлення демократичного режиму до зміни правлячої партії за результатами останніх парламентських виборів. Очевидно, що поразка «лівої» Іспанської соціалістичної робітничої партії (ІСРП) і перемога «правої» Народної партії (НП) не розв'язали суперечок, а, навпаки, дозволили вчорашній опозиції втілити власне бачення гуманітарної політики, проте 2011 рік можемо прийняти як певний проміжний підсумок, що дасть змогу зобразити досить цілісну картину значення історії для сучасної Іспанії.

Хоча запропонована тема стосується такої державно-політичної цілоти, як Іспанія, вважаємо за необхідне наголосити один територіяльний аспект. Ми розуміємо важливість виразних регіональних відмінностей у сприйнятті й вивченні історії Іспанії, визначених, зокрема, активною культурною та політичною позицією таких «історичних національностей», як баски і каталонці, проте цю статтю свідомо написано з позицій іспаноцентричності, що в найпростішому вираженні означає переконаність у існуванні єдиної гомогенної Іспанії. Цей вибір зумовлено, по-перше, переважанням власне іспанського погляду на історію, який виражають сучасні офіційні політики пам'яті, історичні дослідження та шкільні програми з історії, та по-друге, складністю регіональних історичних дискусій, у яких загальноіспанські суперечки доповнено не менш гострими місцевими чварами, що заслуговують окремого дослідження.

Свідома іспаноцентричність визначила підбір текстів, що лягли в основу статті. Попри надзвичайно велику кількість наукових розвідок, присвячених порушеним тут проблемам¹, вважаємо за можливе наголосити декілька авторів і праць, яких найчастіше згадують у відповідних публікаціях і які здобули загальне визнання. У питаннях вивчення історії громадянської війни, франкізму та сучасних проблем історичної пам'яті щодо недавнього минулого спираємося на роботи таких іспанських дослідників, як Сантос Хуліа Діас², Пальома

¹ Оскільки бібліографія розглянутих питань є надзвичайно великою, багато досліджень із тих чи тих причин залишилися неопрацьованими. Це, зокрема, стосується більшості праць Пальоми Агіляр Фернандес, Сантоса Хуліа Діаса та інших авторів, тому покликання на них далі у тексті потрібно розуміти винятково в рамках поданих тут праць. Також хочу висловити подяку одному з анонімних рецензентів моєї статті за доречні коментарі, а особливо за чималий список англійської літератури, що стосується цієї теми. На жаль, через брак доступу до цієї літератури, я не зміг скористатися з неї. Однак маю враження, що її опрацювання не надто змінило би головні аргументи й висновки моєї статті.

² Santos Juliá, «Bajo el imperio de la memoria», *Revista de Occidente* 302–303 (2006): 7–19. Електронний варіант: http://www.esi2.us.es/~mbilbao/pdf/Santos_Julia.pdf. Переглянуто 01.02.2012; Santos Juliá, «Echar al olvido. Memoria y amnistía en al transición», *Claves de Razón Práctica* 129 (2003): 14–24. Електронний варіант: <http://www.scribd.com/tgm/d/52700717->

Агіляр Фернандес³ та інші⁴. Розмаїті аспекти методологічних суперечок щодо форми і змісту процесу навчання історії в школі опрацьовано із залученням публікацій Рафаеля Вальс Монтеса⁵, Луїса Кастро⁶, Антоніо Моралеса Мойї⁷, Мануеля Монтеро⁸ та багатьох інших представників різноманітних наукових і навчальних закладів Іспанії⁹. Українському читачеві окремі аспекти відоб-

SANTOS-JULIA-Echar-al-olvido. Переглянуто 01.02.2012; Santos Juliá, *Historias de las dos Españas*. (Madrid, Taurus, 2004).

³ Paloma Aguilar Fernández, «Los debates sobre la memoria histórica», *Claves de Razón Práctica* 172 (2007): 64–68. Електронний варіант: <http://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=2280040> Переглянуто 01.02.2012; Paloma Aguilar Fernández, «Presencia y ausencia de la guerra civil y del franquismo en la democracia española. Reflexiones en torno a la articulación y ruptura del “pacto del olvido”», *Guerra civil: Mito y memoria*, J. Aróstegui, F. Godicheau (eds.). (Madrid, Marcial Pons, 2006), 245–94. Електронний варіант: <http://books.google.com.ua>. Переглянуто 01.02.2012.

⁴ Juan Pablo Fusi, «Memoria histórica», *ABC* (2006), 6 de Junio; M^a. Dolores de la Calle Velasco, Manuel Redero de San Román, «Guerra Civil: Historia, Memoria, Documentos», *Guerra Civil: Documentos y Memoria*, M. D. de la Calle Velasco, M. Redero San Román (eds.). (Salamanca, Ediciones Universidad, 2006), 9–22. Електронний варіант: <http://books.google.com.ua> Переглянуто 01.02.2012; Francisco Espinosa Maestre, «Como acabar de una vez por todas con la memoria histórica», *La recuperación de la memoria histórica. Una perspectiva transversal desde las Ciencias Sociales*, Alfonso Yerba Cabos (ed.). (Sevilla, Centro de Estudios Andaluces, 2007), 45–52. Електронний варіант: <http://books.google.com.ua>. Переглянуто 01.02.2012; Manuel Pérez Ledesma, «La Guerra Civil y la historiografía: no fue posible el acuerdo», *Memoria de la guerra y el franquismo*, Santos Juliá (Dir.). (Madrid, Taurus y Fundación Pablo Iglesias, 2006), 101–33. Електронний варіант: <http://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=2189970> Переглянуто 01.02.2012.

⁵ Rafael Valls Montés, «La enseñanza de la historia: entre polémicas interesadas y problemas reales», *Miradas a la historia: reflexiones historiográficas en recuerdo de Miguel Rodríguez Llopis*, E. Nicolás Marín, J.A. Gómez Fernández (coord.). (Murcia, Universidad de Murcia, 2004), 141–54. Електронний варіант: <http://books.google.com.ua>. Переглянуто 01.02.2012; Rafael Valls Montés, *La enseñanza de historia y textos escolares*. (Buenos Aires, Libros de Zorzal, 2008). Електронний варіант: <http://books.google.com.ua>. Переглянуто 01.02.2012.

⁶ Luis Castro, *Héroes y caídos. Política de la memoria en la España Contemporánea*. (Madrid, Catarata, 2008). Електронний варіант: <http://books.google.com.ua>. Переглянуто 01.02.2012.

⁷ Antonio Morales Moya, «La enseñanza de la Historia de España», *La nación española: historia y presente*, F. García de Cortázar (coord.). (Madrid, Fundación para el Análisis y los Estudios Sociales, 2001), 121–32. Електронний варіант: http://www.fundacionfaes.org/record_file/filename/775/00050-06_-_la_ense_anza_de_la_historia.pdf. Переглянуто 01.02.2012.

⁸ Manuel Montero, «La enseñanza de la historia de España en el País Vasco», *Ayer* 30 (1998): 171–82. Електронний варіант: http://www.ahistcon.org/docs/ayer/ayer30_10.pdf. Переглянуто 01.02.2012.

⁹ Alejandro Román Antequera, David Molina Rabadán, «La historia actual de España en los manuales docentes: análisis del caso de la educación secundaria», *Actas de IV Simposio de Historia Actual* (Logroño, 17–19 de octubre de 2002), C. Navajas Zubeldia (ed.). (Logroño, Instituto de Estudios Riojanos, 2004), 447–55. Електронний варіант: <http://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=1036690>. Переглянуто 01.02.2012; Jordi Burguera, «Los libros de historia del bachillerato en Cataluña: análisis de los contenidos», *Iber* [Versión electrónica], 2002. Електронний варіант: [http://193.146.160.29/gtb/sod/usu/\\$UBUG/repositorio/10301843_Burguera.pdf](http://193.146.160.29/gtb/sod/usu/$UBUG/repositorio/10301843_Burguera.pdf). Переглянуто 01.02.2012; Emilio Castillejo Cabra, «Análisis del contenido ideológico de los manuales de historia», *Bordón* 61 (2) (2009): 45–57.

ражених дискусій уже можуть бути частково відомі завдяки дослідженням Олександра Пронкевича¹⁰. Врешті, поодинокі фрагменти розвинутих у цій статті проблем також аналізував автор цієї публікації¹¹.

Джерельну основу представленого дослідження становлять частково праці вже згаданих іспанських авторів. Окремі документи взято з мережі Інтернету – офіційних сторінок державних, наукових і громадських інституцій. Справді невичерпним джерелом інформації стали електронні архіви найбільших періодичних видань сучасної Іспанії, що публікуються в Мадриді: *ABC*¹² і *El País*¹³.

Виклики пам'яті: еволюція «лівої» парадигми бачення історичного минулого

Історія Іспанії минулого століття розвивалася під знаком великого політичного розколу, який у найспрощенішому вигляді можна пояснити протистоянням між «правими» і «лівими», прихильниками націоналістичної диктатури та «республіканцями». Його практичним утіленням стала запекла боротьба, що досягла максимуму в громадянській війні та перемозі «правих» під проводом Франко, а показовим проявом – відмінний погляд на історію й акцентування важливості різних історичних подій. Прибічники диктатури наголошували імперську традицію та цивілізаційну місію Іспанії, натомість противники звертали головну увагу на виникнення й поширення «прогресивних» рухів, розвиток лібералізму і демократії. Шукаючи підґрунтя для своїх політичних теорій, упродовж тривалого часу і «праві», і «ліві» не раз вдавалися до історичної аргументації, заклавши тим самим чималу базу для використання історичного минулого в рамках відмінних концепцій історичної пам'яті, що вийшли на перший план у наші дні.

У теперішній Іспанії – політиці, засобах масової інформації та, в окремих випадках, при вивченні недавньої історії – поняття «історичної пам'яті» набуло особливої ваги від середини 1990-х років, перетворившись на популярне словосполучення, котре вживають щоразу для означення присутності минулого в теперішньому. А дискусії щодо його визначення та практичного втілення переповнюють тексти, так чи так пов'язані з вивченням і навчанням недавньої історії¹⁴.

¹⁰ Пронкевич Олександр, *Нація-нарація в іспанській літературі доби модернізму*. Київ, Педагогічна преса, 2007.

¹¹ Чума Богдан, «Динаміка національної ідентичності сучасної Іспанії та її відображення в іспанській історіографії», *Проблеми культурної ідентичності: глобальний та локальний виміри* (Матеріали міжнародної наукової конференції, 23–24 квітня, Острог–2010) (Острог, Національний університет «Острозька Академія», 2010), вип. 5, 78–90.

¹² <http://www.abc.es/archivo/archivo.asp>.

¹³ <http://elpais.com/diario>.

¹⁴ Станом на 1 лютого 2012 року пошукова система Google на іспаномовний запит «історична пам'ять в Іспанії» запропонувала понад 10 млн web-сторінок, із яких майже 200 тисяч з'явилися впродовж останнього місяця.

Зачинателем і активним учасником цих дискусій став рух за «відновлення історичної пам'яті» – політичних переслідувань, репресій і вбивств у період громадянської війни і франкістської диктатури. Після започаткування його як громадської ініціативи в 1995–1996 роках організатори досить швидко заручилися прихильністю з боку іспанських «лівих» і «регіоналістів» (особливо каталонських), які підтримали необхідність ревізії офіційної політики щодо історичної пам'яті, котра, на їхню думку, не зазнала суттєвих змін після швидкого переходу від диктатури до демократії (1975–1981). В переконаності, що спогади про недавні конфлікти зумисно усували із суспільного дискурсу, представники руху критично оцінили іспанський досвід демократизації країни, зобразивши його як результат «змови еліт» і свідоме недопущення вільної дискусії громадян щодо минулого через запровадження так званого «пакту мовчання», «замовчування» або «забуття»¹⁵.

На перший погляд, їхні докази були очевидними: «мовчання» стосувалося «лівих» – колишніх захисників республіки та їхніх нащадків, які категорично вирішили «не озиратися назад», у той час як за «правими», котрі переважно походили з франкістської еліти, залишилося панівне становище в історичній пам'яті. «Вулиці, пам'ятники, музеї, архіви, церкви, університети, бібліотеки, цвинтарі...» зберегли попереднє смислове навантаження, що дало «правим», котрі «затрималися при владі», без особливих зусиль підтримувати свою пам'ять¹⁶. Однак більшість політичних провідників постфранкістської Іспанії відмовилися від пошуків винуватців минулого, визнавши за важливіше завдання «примирити» іспанців. Така політична платформа дозволила перетворити «пакт мовчання» на «пакт примирення», матеріялізований у Законі про амністію, що його 15 жовтня 1977 року ухвалила абсолютна більшість Конгресу депутатів. Амністія стосувалася всіх дій, учинених, незалежно від їх результату, з «політичного умислу» до 15 грудня 1976 року; політичні злочини, здійснені протягом 15 грудня 1976 – 6 жовтня 1977 років, підпадали під амністію лише в тому випадку, якщо не суперечили «відновленню громадянських свобод», «прагненню автономії для народів Іспанії» та не загрожували життю і здоров'ю людей¹⁷.

Попри актуальне бажання авторів закону вирішити проблему політичних в'язнів, відразу після проголошення амністії було звільнено сотні активістів лівих і регіоналістських організацій, у тому числі й ЕТА – виразним залишалось праг-

¹⁵ Практичним утіленням «змови» слугували договори, підписані 25 жовтня 1977 року в урядовому палаці Монклоа – так звані «Пакти Монклоа» – між урядом Адольфо Суареса (1976–1981), парламентськими політичними партіями і частиною профспілок, які стосувалися головних принципів політичного й економічного розвитку країни. Факт підписання і зміст цих угод не були таємницею (невдовзі їх ратифікували обидві палати парламенту), проте предметом громадського обговорення вони не стали. Докладніше про «пакт мовчання» див.: Carsten Humlebæk, «The “Pacto de Olvido”», *The Politics and Memory of Democratic Transition: the Spanish Model*, edited by Gregorio Alonso and Diego Muro. (New York, Taylor and Francis, 2011), 183–98. Електронний варіант: <http://books.google.com.ua>. Переглянуто 01.02.2012.

¹⁶ Espinosa Maestre, «Como acabar de una vez por todas con la memoria histórica», 48–9.

¹⁷ Повний текст «Закону № 46, від 15 жовтня 1977 року, про амністію», див.: http://noticias.juridicas.com/base_datos/ Penal/146-1977.html. Переглянуто 19.01.2012.

нення «примирити» іспанців, відкинувши із суспільного дискурсу сьогодення всі негативи минулого. Тож близька до ІСРП *El País* писала: «Народ не повинен відчувати браку історичної пам'яті, але вона мусить слугувати для натхнення мирних проєктів співжиття в майбутньому, а не жити злість минулого»¹⁸. А один із лідерів Іспанської комуністичної партії, Марселіно Камачо (1918–2010), пояснюючи голосування комуністів за амністію, заявив: «Ми, комуністи, зазнавши стількох страждань, витерпівши стільки болю, поховали наших мертвих і нашу злість, аби простувати до свободи, миру й прогресу»¹⁹. Відтак дискурс «примирення» домінував у політичному житті Іспанії 1980-х – першої половини 1990-х років. Піку він сягнув 1986 року під час вшанування 50-річчя від початку громадянської війни. З цього приводу голова уряду і лідер ІСРП Феліпе Гонсалес (1982–1996) у спеціальній декларації розставив акценти щодо позиції правлячої партії в питаннях історичної пам'яті:

Громадянська війна – не та подія, котру потрібно пам'ятати, хай би якою важливою вона була для окремих біографій осіб, що вижили і витерпіли в ній. [...] Уряд бажає вшанувати і високо оцінити пам'ять тих, хто в різні часи поклав свої зусилля, а багато – власні життя, для захисту свободи й демократії в Іспанії. [...] але він також із повагою згадує про тих, хто з відмінних до демократичної Іспанії позицій боровся за інше суспільство, за яке також чимало людей пожертвували своїм існуванням²⁰.

Докорінна зміна в розумінні історичної пам'яті і її ролі в громадському житті Іспанії розпочалася в середині 1990-х років. Каталізаторами нових віянь стали перемога на парламентських виборах 1996 року Народної партії²¹, лідер якої, Хосе Марія Аснар, уперше після чотирнадцяти років урядування соціалістів сформував «правий» кабінет (1996–2004), та численні міжнародні ініціативи, котрі піддавали критичному переглядові політику історичної пам'яті щодо авторитарних режимів у Європі та Південній («іспанській») Америці. Хоча «праві» зберегли усталене в період переходу до демократії ставлення до минулого, рівновагу порушили діяльність і вимоги активістів уже згаданого раніше «руху за відновлення історичної пам'яті». Вони домагалися «встановлення істини, справедливості й виправлення помилок» минулого через оприлюднення всіх документів і скасування помилкових судових рішень із метою відновлення історичної справедливості й «моральної та економічної реабілітації жертв» політичних репресій²². У грудні 2000 року розрізнені осередки

¹⁸ *El País*, 1977, 15 de Octubre.

¹⁹ Juliá, «Echar al olvido. Memoria y amnistía en la transición», 22.

²⁰ «Declaración del Gobierno con motivo de 50 aniversario de la guerra civil», *El País*, 1986, 18 de Julio.

²¹ Народна партія утворилася 1989 року на основі Народного Союзу, консервативної політичної сили, яку заснували в період переходу до демократії колишні франкістські урядовці. Через це опоненти НП досить часто називають її спадкоємицею диктатури, хоча сама НП задекларувала себе як демократичну партію «реформістського центру».

²² Espinosa Maestre, «Como acabar de una vez por todas con la memoria histórica», 49; Calle Velasco, Redero de San Román, «Guerra Civil...», 18. 1996 року цим ініціативам підіграв уряд Аснара, який, із нагоди 60-ї річниці від початку громадянської війни, провів рішення про

цього руху об'єдналися в «Товариство відновлення історичної пам'яті» для виявлення та ідентифікації жертв політичних репресій, що їх учинили франкісти і їхні союзники²³. У питанні політики історичної пам'яті Товариство зайняло винятково ревізійніську позицію щодо усталеної моделі. Це, зокрема, не раз наголошував його засновник, журналіст за фахом та республіканець за політичними переконаннями, Еміліо Сільва:

Із відновленням демократії, після смерті Франко, тисячі іспанських родин відмовилися від своїх прав, аби забезпечити стабільність політичного процесу. Ці чоловіки й жінки, їхні діти і внуки все ще переживають жахливі емоційні відгомони диктатури. Тепер настав час для їхнього визнання і вдячності...²⁴

Водночас лідер Товариства не приховував свого суб'єктивного зацікавлення цим питанням і бажання переглянути становище «нащадків франкістів» у сучасній Іспанії:

У період переходу не відбулося правдивого примирення, взагалі – жодного примирення. Історична пам'ять мусить визнати жертв з обох сторін і поставити всіх на своє місце в історії, якого вони заслуговують. Перехід – це примирення політичних еліт, а не всього суспільства. Моя бабуся померла, так і не дізнавшись, де перебувають рештки її чоловіка, не отримавши жодної державної допомоги, у той час як франкістська вдова скористалася всіма можливими допомогоюми... Треба знайти рівновагу і визнати осіб, які боролися за демократію. [...] Перехід – це результат угоди, котрої домагалися франкісти, аби зберегти свої привілеї та уникнути правосуддя. [...] Саме таке збереження привілеїв дозволило їхнім дітям і внукам чинити найбільше спротиву процесу відновлення пам'яті²⁵.

Відтоді необхідність ревізії офіційної політики історичної пам'яті прямо чи опосередковано була пов'язана з опозиційною ІСРП, що включила це питання до своєї політичної програми. Перемога соціалістів на виборах 2004 року передувала черговому посиленню ревізійністських тенденцій, особливо після того, як голова нового уряду Хосе Луїс Родригес Сапатеро (2004–2011) у публічних виступах не раз згадував про свого дідуся – республіканського солдата, вбитого 1936 року – та заявив, що особисто зацікавлений розвинути політику пам'яті в напрямку «перегляду становища жертв громадянської війни і франкізму»²⁶. 1 червня 2004 року Конгрес депутатів схвалив постанову незаконодавчого характеру «Про визнання жертв громадянської війни і франкізму», а 23 липня Кабінет міністрів створив комісію для моральної та юридичної реабілітації репресованих диктаторським режимом і відновлення пам'яті про них. Свого

надання іспанського громадянства всім бійцям Інтернаціональних бригад – міжнародним підрозділам, які воювали на боці республіки.

²³ Докладніше про діяльність Товариства можна дізнатися з його офіційного сайту. Див.: <http://www.memoriahistorica.org.es/joomla/>. Переглянуто 01.02.2012.

²⁴ *El País*, 2002, 15 de Diciembre.

²⁵ «Entrevista-chat con Emilio Silva», *El País*, 2006, 18 de Julio.

²⁶ *El País*, 2004, 16 de Abril; 29 de Agosto.

максимуму нова політика історичної пам'яті досягла через два роки. З нагоди 75-ї річниці проголошення Другої республіки (1931) і 70-річчя від початку громадянської війни, 2006 рік було проголошено «Роком історичної пам'яті». Відповідну постанову уряду, оприлюднену 7 липня цього року, підтримали подібними рішеннями іспанський і європейський парламенти, Європейська рада. На неї відгукнулися й інші представницькі інституції Іспанії – парламенти автономних спільнот і муніципальні ради. Зокрема, новий Статут Каталонії, схвалений 2006 року, «освятив» визнання й збереження історичної пам'яті як важливий складник цивільного права. Своєю чергою, Міжнародна амністія присвятила іспанській тематиці три документи, якими визнала репресії франкізму злочинами проти людства й звернулася до іспанської влади визнати їх на законодавчому рівні для «встановлення справедливості»²⁷.

Найбільше суперечок у «боротьбі за історію» викликало схвалення відповідного «Закону про історичну пам'ять» (2007). Ініціатива його ухвалення походила із середовища Товариства відновлення історичної пам'яті, і її активно підтримували депутати іспанських «лівих» (зокрема частина ІСПП) і каталонських націоналістичних партій. Загальний зміст вимог відповідав ревізійним планам Товариства і полягав у визнанні «жертви тих, хто в епоху репресій і мовчання боровся за вільне й прогресивне суспільство» – вигнаних, репресованих і загиблих захисників республіки, котрі виступили проти «загрози фашизму» й заслуговують «пріоритетної уваги», оскільки так звані «загиблі за Бога й Іспанію» скористалися належним визнанням у свій час, коли про інших забули²⁸. Своєю чергою, «праві» вважали таку позицію нелегітимною й недоцільною – штучною проблемою, дуже далекою від потреб і турбот іспанців, переповненою ризиками порушити згоду співжиття, встановлену під час переходу до демократії. Із цього приводу лідер НП Маріано Рахой під час парламентських дебатів «Про становище нації» в липні 2007 року заявив:

Закон про історичну пам'ять сіє чвари серед іспанців. Творці Переходу прийшли до взаєморозуміння; вони не втратили пам'яті, проте відкинули можливість, аби ця пам'ять стала паливом для нової злоти.

Інший представник «правих» розвинув цю думку:

Питання в тому, чи варто витратити гроші та час, щоб ворушити найтемніше минуле нашої історії. Може, краще залишити мертвих спочивати в мирі. [...] Було би помилкою на такому рівні політизувати питання, в якому особи, котрих воно стосується, повинні самостійно прийняти власні рішення²⁹.

Зрештою, після п'яти відкладень розгляду урядового законопроекту³⁰, затвердженого ще 28 липня 2006 року, його ухвалення в парламенті й опри-

²⁷ Luis Castro, *Héroes y caídos*, 10.

²⁸ Calle Velasco, Redero de San Román, «Guerra Civil...», 18–9.

²⁹ *El País*, 2007, 4 de Julio.

³⁰ Укотре відкладаючи ухвалення законопроекту, уряд турбувався про збереження національного консенсусу та звертав увагу на необхідність вироблення «належного

люднення завершилося лише 27 грудня 2007 року. Попри запевнення урядовців, що цей закон «нічого не скасовує, не повертає до жодного минулого, не озирається назад», а лише «визнає права та поширює їх на тих осіб, чії права було порушено внаслідок громадянської війни і диктатури»³¹, його схвалення засвідчило суттєві зміни в офіційній політиці історичної пам'яті. Закон оголосив про «визнання і розширення прав» тих осіб, які зазнали переслідувань і насильства через політичні, ідеологічні чи релігійні переконання, а відповідні судові рішення визнав «несправедливими» і «незаконними». Для таких осіб встановлювалася можливість отримання моральної (визнання судових рішень незаконними) і матеріальної компенсації – збільшення кількості осіб, які матимуть змогу отримати фінансову допомогу: жертви франкізму або їхні близькі родичі, зокрема сім'ї, представники яких «загинули в обороні демократії» впродовж останніх років режиму (1 січня 1968 – 6 жовтня 1977 років). Окремими статтями було передбачено зліквідування символів – гербів, знаків, відзнак та іншого – які увічнюють військове повстання й репресії в періоди Громадянської війни і Диктатури (якщо їх не захищено законом як твори мистецтва чи релігійного культу), та запроваджено повну деполітизацію монументального комплексу «Долина полеглих», збудованого в 1940–1958 роках на знак «примирення» іспанців. Підтверджено надання іспанського громадянства добровольцям, які воювали у складі Інтернаціональних бригад, а також передбачено умови створення та функціонування Документального центру історичної пам'яті й Загального архіву громадянської війни³².

Попри всі спроби уряду Родригеса Сапатеро згладити гострі питання в модифікованій політиці історичної пам'яті й досягти нового суспільного консенсусу, конфронтація довкола історії набула виразного партійно-політичного характеру³³. Наприклад, у 2008 році дійшло до «портретної війни» між ІСРП і НП. Після того, як одна з лідерок «правих» і голова уряду Автономної

проекту, що задовольнить дві групи і не відкриватиме старих ран, а загоїть їх». Див.: *El País*, 2005, 12 de Septiembre.

³¹ *El País*, 2007, 22 de Abril.

³² Повний текст «Закону про історичну пам'ять» – «Закон № 52, від 26 грудня 2007 року, відповідно до якого визнають і розширюють права і встановлюють заходи на користь тих осіб, які зазнали переслідувань і насильства протягом громадянської війни і диктатури» – див.: *BOE*, №310, 2007, 27 de Diciembre, <http://www.boe.es/boe/dias/2007/12/27/pdfs/A53410-53416.pdf>. Переглянуто 01.02.2012.

³³ Прикладом величини тогочасних «битв за історію» між ІСРП і НП став розгляд комісії Конгресу депутатів навесні 2007 року проекту рішення про вшанування Голодомору в Україні. У внесеній каталонськими депутатами пропозиції містилися пункти про «штучний голод» і «геноцид Українського народу», які було вилучено з остаточного рішення за наполяганням соціалістів, котрих «праві» звинувачували в бракові самокритики. Див.: Богдан Чума, «Визнання Іспанією Голодомору 1932–1933 років в Україні (на основі парламентських дебатів і рішень)», *Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті. Українська діаспора у світовій цивілізації* (Друга міжнародна науково-практична конференція. 18–20 червня 2008 року, м. Львів, Україна. Тези доповідей) (Львів, МІОК НУ «Львівська Політехніка», 2008), 131–3.

спільноти Мадрид (з 2003 року) Есперанса Агірре звинуватила соціалістів, що в їхніх партійних офісах висять портрети очільників республіки, за котрими тягнеться «небезпечне минуле», «ліві» вказали на поширення в офісах НП зображень Мануеля Фраги (1922–2012) – засновника Народної партії, котрий у період диктатури обіймав міністерські посади в уряді Франко³⁴.

Поруч зі змінами політичних програм і партійних розмежувань історичного минулого історична пам'ять у постфранкістській Іспанії проявила ще один цікавий феномен, який, по суті, суперечив офіційній політиці «забуття». У художній літературі й кінематографі відбулося масове поширення республіканської візії громадянської війни, закріпивши принаймні на символічному рівні представлення громадської свідомості, перемогу «республіканської» Іспанії³⁵.

Тож посилення «битви за історію» на межі ХХ–ХХІ століть привело до поглиблення розбіжностей у сприйнятті іспанцями недавнього минулого. Як свідчить порівняння соціологічних опитувань 1985 і 2000 років, позитивна оцінка іспанської моделі переходу від диктатури до демократії (відповідь на запитання «Чи перехід є причиною гордості для іспанців?») зросла, відповідно, з 76% до 86%. У той час як динаміка у сприйнятті історичних конфліктів лише впродовж п'яти років (1995–2000) виявилася протилежною. Якщо в 1995 році теза «Поділи і злобу громадянської війни вже забуто» отримала 49% ствердних відповідей, то в 2000 – 43%, а наступна теза – «Хоч їх і забуто, але все ще відчутні наслідки франкізму» – відповідно, 65% і 68% прихильників³⁶. Тобто водночас зросла кількість і прихильників національного консенсусу, і осіб, які усвідомлюють негативний вплив конфліктного минулого на сучасне суспільство.

Зрозуміло, що іспанська громадянська війна й репресії франкізму, як і кожен великий конфлікт, залишили по собі глибокий спогад у пам'яті сьгодні живущих. Ця пам'ять, очевидно, не є одностайною: одна справа – пам'ять переможців, інша – переможених, а між ними – чимало варіацій, зумовлених ідеологічною, територіяльною чи релігійною належністю. Спогад анархіста відрізняється від спогаду комуніста, кастильця – від каталонця, так само як спогад особи, в якій було вбито близького родича, відмінний від спогаду людини, чию родину звірства війни не зачепили безпосередньо. Але з плином часу людина здатна забути або змінити свою позицію щодо минулого, зокрема під впливом позитивних соціально-економічних змін, як це відбулося в Іспанії, починаючи від 1960-х років³⁷. Зворотний процес, як виявилось, також

³⁴ *El País*, 2008, 21 de Noviembre.

³⁵ Найяскравішими прикладами «перемоги» республіканської парадигми в сучасному громадському дискурсі Іспанії можуть слугувати романи сучасного іспанського (каталонського) письменника Карлоса Руїса Сафона (1964 р.н.): «Тінь вітру» (2001), «Ігри янгола» (2008), «В'язень неба» (2011), – дії яких відбуваються в Барселоні часу франкістської диктатури; і художній фільм режисера Еміліо Мартинеса Лясаро «13 троянд» (2007). На цьому тлі нечисленна «права» альтернатива – наприклад, фільм «Солдати Саламіни» (2003) режисера Давіда Труеби – викликають жваву публіцистичну дискусію.

³⁶ Aguilar Fernández, «Presencia y ausencia de la guerra civil y del franquismo...», 264, 268–69.

³⁷ Серед іспанських дослідників також поширена думка, що «примирення» 1960–1980-х років, в епоху стрімкого соціально-економічного прогресу та наростання руху за

можливий, особливо коли за справу беруться політики, здатні справляти сильний вплив на формування громадської думки, як це сталося в період першого уряду Родригеса Сапатеро (2004–2008). Із цього погляду, початок економічної кризи в 2008 році виявився «порятунком» для країни, в якій історичне минуле набуло загрозливого характеру для теперішнього. Перед економічними труднощами сучасності дискусії щодо історичної пам'яті втратили свою виняткову значущість і відійшли на задній план.

Відповіді історичної науки

Політичний розкол ХХ століття безпосередньо проявився у відмінних способах відображення національної історії. У той час як прибічники диктатури наголошували на імперській традиції, започаткованій на межі ХV–ХVІ століть, і цивілізаційній місії Іспанії, яку підтримав і продовжив Франко, її противники звертали головну увагу на виникнення і поширення «прогресивних» рухів, розвиток лібералізму й демократії. Однак їхні дослідження неминуче приводили до негативних висновків: поразка «прогресивних ідей», отожднених із республіканським устроєм, стала вирішальним доказом «краху» «європейського вибору» Іспанії, а опозиційна режимові історіографія, що отримала можливість відносно вільного розвитку в умовах лібералізації франкістської диктатури, набула виразних песимістичних рис³⁸.

Опісля смерті Франко у 1975 році та стрімкої демократизації, котра увінчалася прийняттям конституції 1978 року, ситуація змінилася. На зміну історичному песимізмові 1960–1970-х років прийшли нові сподівання. Поруч із внутрішньою демократизацією Іспанія швидко інтегрувалася до західного світу. У середовищі іспанської інтелектуальної еліти оживилися дискусії щодо європейської інтеграції, котрі переважно зводилися до думки, що приєднання Іспанії до європейської спільноти означатиме нормалізацію зовнішніх відносин, повернення в сім'ю європейських народів, економічну модернізацію тощо³⁹. Відтак, замість обґрунтування «краху», історіографія переорієнтувалася на пояснення «успіху» Іспанії, а місце песимістичного опису національної історії зайняв обережний оптимізм⁴⁰.

демократизацію Іспанії, було взаємним пробаченням покоління «дітей» війни, котре в 1990-х роках «внуки» війни піддали критичному переглядові. Див.: Calle Velasco, Redero de San Román, «Guerra Civil...», 18; Castro, *Héroes y caídos...*, 18.

³⁸ Докладніше див.: Чума, «Динаміка національної ідентичності сучасної Іспанії...», 81–83.

³⁹ Добрим прикладом такої дискусії є стаття одного з найкращих іспанських мислителів сучасності, Хуліана Маріаса, «Іспанія в європейському історико-культурному вимірі», вперше опублікована 1984 року. Див.: Julián Marías, «España en el marco histórico-cultural de Europa», *Ser español: Ideas y creencias en el mundo hispánico*. (Barcelona, Planeta, 2001), 294–301.

⁴⁰ Мабуть, найпоказовішим прикладом зміни історичного образу Іспанії стали метаморфози у працях іспанського спеціаліста з економічної історії Габрієля Тортельї. Якщо в 1973 році в дослідженні «Витоки капіталізму в Іспанії» він стверджував застій і недорозвиненість, то 1994 року, в книзі «Розвиток сучасної Іспанії», він зосередився на поміркованому і

Поворот від негативного до позитивного представлення модерної історії Іспанії проявився і в суперечках щодо політики історичної пам'яті. Його результатом стала поява достатньо численної та впливової іспаноцентристської історичної школи, представники якої обґрунтовують і підтримують необхідність «національного примирення», досягнутого в період переходу до демократії. За відсутності прямих заборон, які обмежували би свободу історичних досліджень, серед наукової спільноти ніхто не замовчував негативних аспектів громадянської війни і франкістського режиму, майже не існувало перепон для різнобічного дослідження, обговорення та публікації матеріалів. Тому позитивної оцінки іспанської моделі переходу не ставили під сумнів більшість академічних істориків⁴¹.

Якісний і кількісний розквіт історичних студій, присвячених різноманітним темам іспанської війни й диктатури, відбувся вже у 1980-х роках. Він позначився новими методологічними підходами й тлумаченнями, а також перевагою локальних розвідок. Водночас автори загальних праць з історії Іспанії наполягали на необхідності подолати історичну конфронтацію, викликану «братовбивчою війною», «зрозуміти всю повноту тієї драми» і «написати правдиву історію» громадянської війни і диктатури в усій складності ідеологічного, економічного, соціального й культурного аналізу їх передумов, перебігу та наслідків⁴². А їхні висновки ґрунтувалися на докладних соціальних дослідженнях постфранкістської Іспанії, котрі доводять, що тогочасне суспільство, у своїй більшості, не хотіло згадувати про диктатуру і війну. З одного боку, – зверненого в минуле, – причини такої позиції крилися

безперервному економічному зростанні. Див.: Gabriel Tortella Casares, *Los orígenes del capitalismo en España: banca, industria y ferrocarriles en el siglo XIX*. (Madrid, Editorial Tecnos, 1973); Gabriel Tortella Casares, *El desarrollo de la España contemporánea: historia económica de los siglos XIX y XX*. (Madrid, Alianza Editorial, 1994). Найкращим прикладом «масовості» оптимістичної історії є робота Фернандо Гарсії де Кортасара і Хосе Мануеля Гонсалеса Весги «Коротка історія Іспанії». Опубліковану в 1994 році в форматі кишенькової книжки, до 2011 року її перевидавали не менше ніж 15 разів, і вона стала справжнім науковим бестселером. Див.: Fernando García de Cortázar, José Manuel González Vezga, *Breve historia de España*. (Madrid, Alianza Editorial, 2011).

⁴¹ Анонімний рецензент цієї статті не цілком погоджується з поданим висновком, звертаючи увагу на той факт, що декілька відомих іспанських істориків підтримали ідею переоцінки і реконструкції «пакту мовчання». Див.: Paloma Aguilar Fernández, *Memory and Amnesia: The Role of the Spanish Civil War in the Transition to Democracy*. (New York, 2002); Paloma Aguilar Fernández, «Justice, Politics, and Memory in the Spanish Transition», in Alexandra Barahona de Brito, Carmen González Enríquez, and Paloma Aguilar Fernández, eds., *The Politics of Memory: Transitional Justice in Democratizing Societies*. (Oxford, 2001); Omar G. Encarnación, «Reconciliation after Democratization: Coping with the Past in Spain», *Political Science Quarterly* 123, no. 3 (Fall 2008); Madeleine Davis, «Is Spain Recovering Its Memory? Breaking the Pacto del Olvido», *Human Rights Quarterly* 27, no. 3 (August 2005). Згоджуючись із рецензентом, що в оцінках дискурсивних практик важко сказати, «хто становить “більшість” серед істориків у тій чи іншій країні», маю, однак, враження, що в сучасній Іспанії ця група залишається в меншості у суперечках щодо минулого.

⁴² Pérez Ledesma, «La Guerra Civil y la historiografía...», 101–33; García de Cortázar, González Vezga, *Breve historia de España...*, 551–59.

в психологічному бажанні забути все, що сталося, та власну участь у тих подіях⁴³. Із другого – спрямованого в майбутнє, – політичні зміни обіцяли стабільність, процвітання й безпеку, яких найбільше потребували жителі країни. Згідно із соціологічними дослідженнями початку 1980-х років, іспанці більше турбувалися про збереження миру, ніж свободи й демократії, переважав страх перед можливим повторенням війни і палке бажання не допустити її⁴⁴. Відтак, підсумовуючи досвід розвідок останніх десятиліть, присвячених найгострішим проблемам ХХ століття, Пальома Агіляр, котра однією з перших в Іспанії вдалася до вивчення політики щодо недавнього минулого, вивела головну парадигму іспаноцентристської історіографічної традиції:

Під час війни всі – кожен у свій спосіб – чинили варварства, тому ця катастрофа ніколи не повинна повторитися. Не існувало і не існує згоди щодо відповідальних у розв'язанні конфлікту, ні щодо питання, хто вчинив більше злочинів або чия жорстокість була ганебнішою. Також не існує [...] єдиного бачення франкістського режиму⁴⁵.

Брак державної політики пам'яті, котра переглядала би «цінності» Другої республіки і жертв політичних переслідувань, історики вважали не за «недбальство» чи за нав'язану чинною владою позицію, а за результат «зрілого, свідомого й відповідального» рішення, яким було «кинуто в забуття» давню озлобленість заради «утвердження» демократії⁴⁶. Хоча в умовах загострення суперечок довкола минулого серед академічних науковців також не бракувало голосів на користь його перегляду. Риторичу «змови» еліт у період переходу до демократії тут інколи зустрічаємо навіть у найрадикальнішому прояві:

Іспанський капіталізм шукав свого природного середовища, тому, власне, у франкізмі зародилися політичні класи, які з допомогою демократичної опозиції та під наглядом США й окремих європейських країн здійснили перебудову франкістського режиму на демократичний. Наслідком її проведення стала сакралізація ми-

⁴³ Aguilar Fernández, «Presencia y ausencia de la guerra civil y del franquismo...», 262. У цій публікації широко розглянуто дослідження Тереси Вілярос щодо психологічних мотивів, котрі спонукали іспанців «забути» минуле: «франкістський бруд», «бридкий привид минулого», в якому навіть пасивну поведінку могли би вважати, з погляду сучасності, за злочинну (Teresa Vilarós, *El mono del desencanto. Una crítica cultural de la transición española (1973–1993)*. (Madrid, Siglo XXI, 1998)).

⁴⁴ «Collective Memory and National Identity in the Spanish Democracy: The Legacies of Francoism and the Civil War», *History and Memory* 14, 1–2 (october 2002): 121–61. Цитовано за: Aguilar Fernández, «Presencia y ausencia de la guerra civil y del franquismo...», 262–64. Підстав для страху було достатньо, свідченням чого є статистика загиблих унаслідок політичного насильства впродовж 1975–1980 років: усього понад 400 осіб, із них 63 – під час публічних маніфестацій. Див.: Calle Velasco, Redero de San Román, «Guerra Civil: Historia, Memoria, Documentos», 16.

⁴⁵ Aguilar Fernández, «Los debates sobre la memoria histórica», 68.

⁴⁶ Juliá, *Historias de las dos Españas*, 441; Fusi, «Memoria histórica». Окремо цю тезу Сантос Хулія розвинув в есеї «“Кинути в забуття”. Пам'ять і амністія в епоху переходу». Див.: Juliá, «Echar al olvido. Memoria y amnistía en al transición».

нулого, котра викликала велику тривогу в усіх, хто вірив, що повернення до демократичної системи принесе з собою спогад і визнання тих, хто сорок років тому віддав своє життя за демократію. За згоди лівих, котрі бажали отримати свою частку влади, реформістська правниця запровадила стан загальної амнезії. Кожен продавав те, що мав: одні – політичну владу, інші – історичну легітимність. Саме це назвали *пактом мовчання* – мовчазною згодою протилежних сил діяти так, ніби упродовж 1931–1977 років нашої країни не існувало⁴⁷.

Однак чимало істориків досі готові обстоювати необхідність збереження офіційної політики «примирення» через «узаємне прощення та забуття». Частина з них також зайняла категоричну позицію, вдаючись до прямої критики дій уряду та правлячої партії. Тож у відповідь на практичне втілення ревізійністських задумів ІСРП 2006 року Сантос Хулія опублікував есей «Під владою пам'яті», в якому безпосередньо звинуватив соціалістичний уряд у встановленні авторитарного проєкту історії⁴⁸.

На його думку, урядові прагнення на законодавчому рівні закріпити політику щодо недавнього минулого – це ніщо інше, як бажання «нав'язати колективну або історичну пам'ять», яка, своєю чергою, є «властивістю авторитарних режимів або тоталітарних утопій». Автор закликає розрізняти історичні факти та їх відображення в пам'яті, позаяк ідеться про дві відмінні речі, різницю між якими не розуміють учасники полеміки. Він доводить, що ревізійністи насправді не «вимагають відновлення пам'яті», а «звинувачують нас у тому, що ми забули про розстріляних [...], похованих у ровах, ув'язнених у концентраційних таборах», змушуючи нас «жити під знаком пам'яті жертв». Однак проблема в тому, веде далі історик, що «ніхто не згадує і не хоче пригадати подій, які сталися поза середовищем його власного існування», котрі становлять частину пам'яті інших людей. У будь-якій війні завжди є жертви з обох боків, тому не можна визнавати одних і забувати про інших. Відтак Хулія захищає позицію істориків сімдесятих років – до яких і сам належить – підсумувавши, що

Хоч би скільки історики, соціологи чи антропологи встановлювали відмінностей між різноманітними формами жорстокості, дати іншу правову оцінку одному й тому ж злочині неможливо. Громадянські війни можуть завершитися лише загальною амністією – підсумком, до якого невдовзі прийдуть і переможені, і переможці, котрі від сорокових років намагаються віднайти, кинувши в забуття минуле [...], шлях до демократії та сісти за один стіл переговорів⁴⁹.

Цього ж року в дискусію щодо історичної пам'яті іспанців утрутився і найвідоміший північноамериканський дослідник фашизму та історії Іспанії ХХ століття Стенлі Джордж Пейн, професор університету Вісконсин-Медисон. В інтерв'ю одній із газет він підтримав позицію Хулія, заявивши, що історична пам'ять – це «не пам'ять і не історія», а «версія, або версії, створені

⁴⁷ Espinosa Maestre, «Como acabar de una vez por todas con la memoria histórica», 46–47.

⁴⁸ Juliá, «Bajo el imperio de la memoria», 7–19. Основні думки Хулія відразу розтиражувала іспанська преса. Див.: ABC, 2006, 25 de Julio.

⁴⁹ Juliá, «Bajo el imperio de la memoria», 19.

публіцистами, патріотами, політичними активістами, журналістами чи навіть деякими зацікавленими істориками». Оскільки пам'ять є індивідуальною й суб'єктивною функцією людини, вона в жодному випадку не може бути «історичною» чи «колективною». Натомість історія, на переконання Пейна, ґрунтується не на суб'єктивних індивідуальних пам'ятях, а на інтелектуальних дослідженнях емпіричних фактів, які залишилися з минулого⁵⁰.

Зрештою, до відвертого конфлікту між істориками й ІСРП дійшло в 2008 році. Під час відкриття Третього конгресу дослідників Другої республіки і Громадянської війни в Іспанії з критикою урядових ініціатив і бажання окремих представників судової системи притягнути до відповідальності винних у політичних переслідуваннях різко виступила більшість учасників конференції. Найбільшого розголосу знову набула позиція Стенлі Пейна, котрий заявив, що всі суперечки довкола «Закону про історичну пам'ять» відповідають «стратегії» ІСРП – політичної партії з «недемократичним» минулим, яка «не має жодної самокритики». Він наголосив, що ІСРП – єдина партія, котра впродовж тривалого часу перебуває при владі в демократичній країні, але досі не піддала критиці свого «авторитарного і жорстокого минулого». На переконання дослідника зі США,

Вона [ІСРП. – Б.Ч.] живе у постійному запереченні, у час, коли навіть Путін не заперечує сталінських злочинів у Советському Союзі. [...] Найгірше – не фальсифікація історії, а прагнення політиків притиснути когось. Їхні цілі зумовлені соціальною агітацією. Вони намагаються повторити протистояння і ось так спровокувати другий перехід. Але небезпека в тому, що метою першого переходу було запровадження демократії, у той час як другий позначить початок її завершення⁵¹.

Бажання соціалістів скористатися політикою історичної пам'яті у виборчій агітації, на думку Пейна, вперше проявилось в середині 1990-х років, коли їхня поразка на чергових парламентських виборах стала неминучою. Саме відтоді лідери ІСРП взялися за поширення «викривленої версії історії», щоб «затаврувати» НП. У підсумку Пейн навів категоричну оцінку минулого соціалістів, якого вони ніяк не можуть позбутися: «революціонери» не були «захисниками демократії», інакше ніколи не дійшло би до громадянської війни⁵².

Отож численна історіографія громадянської війни, репресій і франкізму, котра безперервно розвивалася від початку 1970-х років до наших днів, за окремими винятками виступає проти категоричної позиції «лівих» переглянути «політику замовчування». Відмовившись прийняти ревізійні заяви про те, що внаслідок «змови» еліт іспанці перетворилися на суспільство «без пам'яті», яке «боїться повернутися обличчям до свого минулого», історики наголошують необхідність розмежувати політику й іс-

⁵⁰ ABC, 2006, 17 de Diciembre.

⁵¹ «El PSOE no ha realizado ninguna autocrítica de su pasado violento», ABC, 2008, 7 de Noviembre.

⁵² *Ibid.*

торію: суспільну політику «примирення» та об'єктивне дослідження історичних фактів, – позаяк політичне «мовчання» не означає інтелектуального «замовчування».

«Правим» також цікава історія – шкільна

На парламентських виборах 1996 року перемогла Народна партія, для котрої історія також виявилася не чужою темою. Залишаючись послідовними прихильниками політики «примирення» щодо недавнього минулого, «праві», своєю чергою, звернули увагу на «недоліки» програми шкільного курсу історії, запровадженої освітньою реформою 1991 року. Головна причина їхнього зацікавлення крилася в слабкості іспанської ідентичності, яку підривали периферійні націоналізми басків, каталонців та інших «історичних спільнот», доповнені регіоналізмами решти регіонів країни. Уперше ця проблема проявилася на межі XIX–XX століть, а в 1930-х роках перетворилася на одне з найскладніших питань політичної історії Іспанії. Її вирішення після смерті Франко через надання регіонам широких прав самоврядування, закріплених у Конституції 1978 року та пізніших Автономних статутах, пов'язало суперечки центру й периферії з політичними домовленостями в період переходу від диктатури до демократії.

Посиливши боротьбу проти екстремістських сепаратистських угруповань – передусім проти баскських радикалів, «праві» також спробували утвердити новий проєкт загальноіспанського націоналізму. Для обґрунтування такої спільноти мобілізувалися головні історичні інституції країни. Зокрема, під егідою Королівської академії історії з'явилася низка одноосібних або колективних праць, автори яких зображували унітарну спільноту під назвою «Іспанія» в період Середніх віків і Нового часу⁵³, а уряд Аснара спробував уніфікувати шкільний курс гуманітарних наук. Із цією метою 10 жовтня 1996 року під час засідання вже згаданої академії міністр освіти Есперанса Агірре (1996–1999) виголосила промову, в якій заявила про необхідність провести загальну реформу шкільної освіти і, найперше, викладання історії.

За присутності Короля Іспанії, голови уряду та найвідоміших істориків країни міністр наголосила, що історія «завжди присутня в людському житті», а «засуджувати» її як «безкорисне сховище старожитностей» можна лише через «найглибше незнання», позаяк історія – це «динамічна, навіть вибухонебезпечна наука». Її ризики криються в небезпеці «маніпуляцій», у прагненні перетворити історію «на інструмент, на чинник прозелітизму, на воєнну зброю». Однією з найвитонченіших і найзгубніших форм «політичного використання історії», на думку Агірре, є її «ліквідація» чи «поступове вилучення зі шкільних навчальних планів» через «усунення» або «деформування» історичного підґрунтя громадян, які, в такий спосіб, «значно легше підкоряться маніпуляціям і стануть менш вільними». Саме це, на переконання уря-

⁵³ Чума, «Динаміка національної ідентичності сучасної Іспанії...», 84–7.

довця НП, відбулося в Іспанії, тому відповідь уряду повинна бути рішучою, бо «кожен іспанець від народження є спадкоємцем культурного й історичного спадку, що його ніхто не має права у нього відняти». Для «виправлення» ситуації, за словами Агірре, слід вирішити найбільшу проблему – «вбогість історичного змісту в освіті наших школярів»:

Учень може повністю пройти десять років обов'язкового шкільного навчання, не почувши жодної лекції про Юлія Цезаря чи Філіпа II. [...] В обов'язковій освіті історію зведено до побіжного вивчення Новітнього часу, щоб не сказати просто і щиро – сучасного світу. Хронологія, котру влучно названо скелетом історії, привертає увагу своєю відсутністю. А вивчення великих історичних осіб замінено структурним аналізом, поданим не з історичного погляду, а з перспективи суспільних наук. Це призвело до розриву між великими здобутками історичної науки та шкільною програмою, внаслідок майже повного вилучення епох і тем, не пов'язаних безпосередньо із сучасними проблемами [...]»⁵⁴.

Висновки Агірре розкрили задум «правого» уряду щодо реформування шкільної освіти з історії. Його нагальним завданням визнавали запровадження нової шкільної програми, яка дасть учням «об'єктивне бачення еволюції людської культури, з особливою увагою на нашу західну культуру і роль Іспанії в ній», а головною метою – знання всіма учнями на час завершення обов'язкового навчання «Всесвітньої історії та історії Іспанії, разом зі знаннями про походження і минуле територій, де вони мешкають»⁵⁵.

Розвиваючи почате, в червні 1997 року Агірре оголосила про необхідність переглянути навчальні плани в системі середньої освіти. Це завдання було покладено на спеціальну комісію, котра вже у жовтні цього року передала Міністерству відповідні пропозиції з рекомендацією переглянути викладання історії та зосередити увагу на необхідності «розуміння, поруч із лінгвістичною й культурною різноманітністю, унітарного характеру історичного розвитку Іспанії»⁵⁶. На підставі отриманих висновків, 22 жовтня уряд оприлюднив проєкт освітньої реформи під назвою «План покращення викладання гуманітарних наук». Проєкт передбачав збільшення годин на викладання історії, запровадження мінімуму обов'язкових тем, які стосувались би всеіспанських проблем історичного розвитку, і розширення фактографічного матеріалу⁵⁷. Відразу проти його прийняття категорично виступили регіоналістські націоналістичні партії Каталонії та Країни басків, а також найбільша опози-

⁵⁴ Повний текст виступу див.: «Discurso de Esperanza Aguirre en la Real Academia de la Historia», *Comunidad Escolar*, 1996, 23 de Octubre. Електронний варіант: <http://www.lasmalaslenguas.es/wp-content/uploads/aguirre-ministra-libegal.pdf>. Переглянуто 01.02.2012.

⁵⁵ *Ibid.*

⁵⁶ Діяльність комісії викликала невдоволення частини академічних істориків Іспанії. Скажімо, Хав'єр Туссель попередив, що висновки комісії можуть бути упередженими, бо з восьми університетських професорів, які входять до її складу, шестеро представляють університет Вальядоліда, а один – Мадридський університет комплутенсе, що є відомими центрами іспаноцентристської історіографії. Див.: *El País*, 1997, 27 y 29 de Octubre.

⁵⁷ *El País*, 28 de Octubre.

ційна сила – ІСРП⁵⁸. Хоча на початку грудня 1997 року лідери НП та ІСРП погодили проєкт реформи, уряд усе-таки відмовився від її впровадження, зважаючи на залежність від підтримки каталонських націоналістів, без яких було неможливим існування парламентської більшості. Для доопрацювання реформи було створено нову комісію, до складу якої ввійшли й представники регіональних урядів, але її діяльність не втілилася в конкретних висновках⁵⁹.

Як і у випадку з історичною пам'яттю, спроба реформувати шкільну програму з історії збурила гостру дискусію, котра проявилася в публікації численних матеріалів як у наукових, так і в популярних періодичних виданнях, і не припинилася після того, як уряд відмовився від свого задуму⁶⁰. Водночас із ініціативи державних, наукових і громадських інституцій Іспанії було створено нові комісії для вивчення стану історичної дисципліни в середній школі, котрі пропонували власні, часто суперечні, висновки. Наприклад, у листопаді 1997 року одним із перших урядовий проєкт реформи розкритикував Відділ освіти уряду Каталонії, звинувативши його в бажанні запровадити «неглибоке й оперте на запам'ятовуванні» навчання⁶¹. У відповідь, із підтримкою міністерської ініціативи виступила комісія, організована «Фундацією Ортеги-і-Гассета», що оприлюднила свої пропозиції в січні наступного року⁶².

Коли відлуння полеміки дещо вшухло, у червні 2000 року його знову оживила Королівська академія історії, оприлюднивши власне «Повідомлення про тексти та курси з історії у закладах середньої освіти», в якому розвинула попередні міністерські пропозиції. На думку академічних істориків, «найбільшої критики» в системі шкільної освіти заслуговують «мала значущість» у навчанні «попередньої до сучасної епохи історії» та «часткове й довільне» подання учням «іспанського історичного процесу». Навівши низку прикладів до поданих тверджень, Академія підсумувала, що наявні проблеми у навчанні історії Іспанії в середній школі зводяться до трьох складників, які можна визначити як «соціологізм», «педагогізм» і «політичні обставини»:

Навчання історії почало розхитуватися від часів Другої світової війни під великим впливом соціологізму, під яким розуміємо таке бачення минулого, що віддалене від традиційного хронологічного процесу та пов'язане з аналізом, що дозволяє вживати теоретичні формулювання теперішнього. До негативних наслідків призвела й педагогічна одержимість, адже надмірне наголошування методів навчання завершилося забуттям того, чого потрібно навчити [...]. Урешті, політичні обставини стосуються претензій Автономних спільнот скористатися історією на користь далеких від академічного планування цілей [...]⁶³.

⁵⁸ *El País*, 24 y 28 de Octubre.

⁵⁹ *El País*, 3 de Diciembre.

⁶⁰ Частина наукових статей, присвячених дискусії щодо навчання історії, див.: <http://www.ub.edu/histodidactica/articulos.htm>. Переглянуто 01.02.2012.

⁶¹ Valls Montés, «La enseñanza de la historia: entre polémicas interesadas y problemas reales», 143.

⁶² *El País*, 1998, 24 de Enero.

⁶³ Повний текст виступу див.: «Real Academia de la Historia (Madrid, 23 de junio de 2000): Informe sobre los textos y cursos de Historia en los centros de Enseñanza Media», <http://www.filosofia.org/his/h2000ah.htm>. Переглянуто 01.02.2012.

Для подолання кризової ситуації Академія надавала вирішального значення принципу «незаперечности» історії Іспанії й уважала за необхідне зберегти базові складники цієї дисципліни – її «ознаки ідентичности» – хронологічний та подієвий виклад і зорієнтованість на «сукупність» усіх громадян. Для цього, на думку авторів «Повідомлення», при навчанні історії важливо «розірвати зачароване коло», витворене «боротьбою» іспанського націоналізму і його периферійних протилежностей⁶⁴.

Ще до оприлюднення цього документа, в березні 2000 року в Іспанії відбулися чергові парламентські вибори, на яких НП здобула переконливу перемогу. Відтак, сформувавши однопартійний уряд, «праві» позбулися залежності від регіоналістських союзників і вже наступного року реформували шкільні програми з історії, втіливши пропозиції Есперанси Агірре та Королівської академії. Своєю чергою, соціалісти, які 2004 року повернулися до влади, внесли до системи освіти незначні зміни, фактично зберігши нові програми.

Політичний «консенсус» великих партій щодо навчання історії в середній школі, здавалося, мав би вирішити започатковану в середині 1990-х років дискусію. Проте з рішенням політиків не погодилася частина шкільних вчителів і методистів. Вони вбачали в урядових пропозиціях повернення до «традиційного» навчання історії та заперечення дидактичних інновацій, завдяки яким учні активно долучались би до процесу навчання та засвоєння матеріалу. Педагоги також обстоювали залучення регіональних або локальних історій у шкільні програми, не погоджуючись із твердженням про те, що вони займають забагато місця в навчальному курсі та водночас порушують «унітарне» розуміння історії Іспанії. Вони доводили, що багато закидів до попередніх програм, згаданих, зокрема, в академічному «Повідомленні...», є безпідставними: звернення до регіональної тематики, порівняно з дозволеним законодавчо рівнем (35–45% місця для таких тем), не перевищує 10% матеріалу курсів і підручників; навчання історії «не страждає» на «педагогізм», якщо під цим поняттям розуміти надмірність дидактичних підходів у навчанні; навпаки, у підручниках і далі домінують теми з традиційним змістом, без належного методичного опрацювання, а під час навчання переважає пасивний виклад матеріалу, а не активне сприйняття; головна проблема вивчення історії в школі полягає не в обмеженій кількості тем, а в їх надмірності, що перешкоджає докладному й осмисленому сприйняттю матеріалу⁶⁵.

Окрім протилежних позицій політиків і частини вчителів, розгортання дискусії щодо навчання історії в сучасній Іспанії проявило чимало інших людських чинників, які слід враховувати. Методологічній критиці піддають, зокрема, перевагу історіографічного формування над дидактичною підготовкою,

⁶⁴ *Ibid.*

⁶⁵ Morales Moya, «La enseñanza de la Historia de España», 121–32; Montero, «La enseñanza de la historia de España en el País Vasco», 172–75; Valls Montés, «La enseñanza de la historia: entre polémicas interesadas y problemas reales», 144–45; Valls Montés, *La enseñanza de historia y textos escolares*, 50–1, 66–8.

коли вчитель почувається радше «істориком», ніж «педагогом», бажаючи розкрити більше нових історичних тем, а не допомогти учням краще зрозуміти наявний матеріал. Також буває, що вчитель, будучи частиною теперішнього суспільства, прив'язує історичне минуле до проблем сьогодення. Це, наприклад, проявляється в прагненні з допомогою історії наділити учнів гуманістичними знаннями, важливими для формування толерантних особистостей, і досить часто призводить до однобічного й викривленого сприйняття історичного процесу, позбавленого окремих історичних фактів і періодів⁶⁶. Зрештою, більшість учителів і методистів, які долучилися до цієї дискусії, сходяться на необхідності мінімалізувати втручання в шкільну освіту державно-політичних чинників, залишаючи її достатньо «вільною й гнучкою» для самостійного вибору вчителя. А головним питанням, котре тривожить усіх, залишається мотиваційний складник: як зацікавити учнів вивчати історію, котра зазвичай мало пов'язана з проблемами сьогодення?

Чи можлива школа без політики? Програми й підручники з історії

Система шкільної освіти сучасної Іспанії складається з трьох рівнів: «Молодша обов'язкова школа» (від 6 до 12 років), «Середня обов'язкова школа» (від 12 до 16 років) і «Старша необов'язкова школа» (від 16 до 18 років). Початкові відомості про історію подають учням молодшої школи в рамках курсу «Знання про природне, соціальне й культурне середовище», однак повноцінне вивчення предмету розпочинається в середній школі, відповідно, на 1, 2 і 4 році навчання, в рамках єдиної дисципліни «Соціальні науки, історія та географія», загальним обсягом – 3 години щотижня. Як окремий предмет «Історію Іспанії» вивчають лише на другому році старшої школи, а її обсяг також становить 3 години щотижня⁶⁷.

Від часу встановлення в Іспанії демократичної системи навчальні плани шкільного предмету «історія» змінювалися не раз та різними способами. Упродовж 1975–1991 років їхню основу склали програми франкізму, котрі лібералізувалися відповідно до вимог часу, але залишали незмінним традиційний – хронологічно-подієвий виклад історичного процесу, як правило політичного, що мав сформувавати в учнів уявлення про Іспанію як «унітарну історичну спільноту».

Докорінна реформа змісту історичного предмету і методів його навчання відбулася лише в червні 1991 року, після публікації нової програми, що відмовилася від нав'язування єдиного для всієї країни, докладного й вичерпного планування та суттєво зменшила мінімуми тем і знань для всієї Іспанії. Головним нововведенням реформи був цілковитий відхід від

⁶⁶ Valls Montés, «La enseñanza de la historia: entre polémicas interesadas y problemas reales», 152–53.

⁶⁷ Докладніше про систему шкільної освіти Іспанії див.: <http://www.educacion.gob.es/educacion/sistema-educativo/enseñanzas.html>. Переглянуто 01.02.2012.

освітньої традиції попереднього періоду: передбачалося, що різноманітні органи управління освітою – як державні, так і регіональні (уперше створені саме реформою 1991 року) – не повинні виходити за межі «відкритої й гнучкої» системи навчання, в наповненні якої вирішальну роль відіграватимуть освітні заклади та вчителі, відповідно до регіональних особливостей і підбору учнів. Предмет «історія» в цій програмі ділився на два великих тематичних блоки. Перший – «Історичні спільноти та їхні часові зміни» – складався із семи частин із поверховими, неретельними описами головних історико-географічних проблем, зосереджених передусім (але не у винятковій формі) на Іспанії та Західній Європі⁶⁸. Другий – «Сучасний світ» – складався з чотирьох розділів, покликаних відобразити найважливіші історико-географічні аспекти сучасності⁶⁹.

Як уже згадувалося раніше, «правий» уряд та наукові центри Іспанії піддали гострій критиці саме зміст і форму освітніх програм 1991 року. Опісля тривалих дебатів, переповнених взаємними звинуваченнями, на початку 2001 року шкільні програми з історії для середньої та старшої школи було змінено. Зокрема, зліквідовано їхню «відкритість і гнучкість» та відновлено «закрите» й централізоване програмування для кожного курсу. Водночас розширено програму з «Історії Іспанії» для старшої школи – замість зосередження уваги на Новітній історії більше ваги надавалося загальній історії (від найдавніших часів до сучасності). Упродовж 2002–2003 років з'явилися програми автономних спільнот, які, зважаючи на вичерпність центральної програми, внесли невеликі доповнення до державного планування⁷⁰.

Останні законодавчі зміни в програмування шкільного курсу було внесено в 2006–2008 роках, і вони стосувалися незначного збільшення регіональних або місцевих проблем у загальному викладі історії⁷¹. Відтак в освітніх програмах сучасної середньої школи «Історію» (в рамках дисципліни «Соціальні науки, іс-

⁶⁸ Перший блок передбачав такі загальні теми: 1) Залучення до історичних методів, 2) Доісторичні спільноти, перші цивілізації та класична Античність, 3) Середньовічні спільноти, 4) Спільноти Старого режиму в модерну добу, 5) Окремі визначні спільноти неєвропейського середовища в період Середніх віків і Нового часу, 6) Зміна й еволюція в Новітній час, 7) Різноманіття спільнот і культур (сучасності).

⁶⁹ Теми другого блоку: 1) Трансформації й диспропорції в сучасному світі, 2) Економічна організація та світ праці, 3) Політична влада і залучення громадян, 4) Мистецтво й культура сучасного світу.

⁷⁰ Докладніше про еволюцію форм і змісту шкільних курсів з історії у постфранкістській Іспанії див.: Castillejo Cabra, «Análisis del contenido ideológico de los manuales de historia», 45–57; Morales Moya, «La enseñanza de la historia de España», 121–29; Valls Montés, *La enseñanza de historia y textos escolares*, 47–51.

⁷¹ Після перемоги НП на парламентських виборах у листопаді 2011 року можна сподіватися (попри виняткове значення для діяльності уряду економічних проблем) нових змін у навчальних програмах. Уже 31 січня цього року Міністр освіти, культури і спорту Хосе Ігнасіо Верг заявив про підготовку чергової реформи програм середньої та старшої школи, що, зокрема, стосуватиметься кількості обов'язкових курсів і обсягу годин. Хоча жодного проєкту досі не оприлюднено, ІСПП уже заявила, що «Реформи НП є ідеологічними і провокують нестабільність у системі освіти». Див.: *El País*, 2012, 1 de Febrero.

торія та географія») виведено окремими тематичними блоками, що розділяють предмет за хронологічним принципом на три роки навчання. На першому й другому році вивчають по одному історичному блоку – «Доісторичні спільноти й античний світ» і «Середньовіччя та Нова доба» відповідно; на четвертому році – модерна історія, котра ділиться на два або три блоки, наприклад: «Основи сучасного суспільства» (політична, соціально-економічна й культурна історія від кінця XVIII століття до завершення Другої світової війни), «Основи сучасного світу» (міжнародні відносини, політичний, соціально-економічний і культурний розвиток у другій половині XX – на початку XXI століть).

У загальному викладі предмету головний акцент робиться на політичній історії Західної Європи. Історію Іспанії подано окремими – обов'язковими для всієї країни – параграфами у відповідних темах всесвітньої історії⁷². Поza тим, особливими розділами у кожному блоці представлено огляд «місцевої» історії конкретної автономної спільноти⁷³.

Предмет «Історія Іспанії» на другому році «Старшої необов'язкової школи» покликаний закріпити отримані в середній школі знання, систематизувати і поглибити їх. «Офіційна програма», затверджена 2008 року, рекомендує розділити його на два блоки з додатковим поділом на п'ятнадцять тем: перший блок – «Історичне коріння модерної Іспанії», другий – «Модерна Іспанія»⁷⁴. Як і в середній школі, головний акцент курсу «Історія Іспанії» робиться на хронологічний виклад політичної історії країни.

Звичайно, сухі програми курсів не можуть передати всього змісту навчання, котрий найбільше залежить від людського чинника: вчителів і учнів. Важливим підтвердженням змін у шкільному курсі історії є сучасні підручники, котрі, як свідчать дослідники, суттєво відрізняються від підручників

⁷² «Іспанські» теми в блоках «історія» для середньої школи: 1) Знакові сторони Первісного суспільства на сучасній іспанській території, 2) Римська Іспанія; романізація, 3) Піренейський півострів у Середні віки, 4) Політичний та економічний розвиток Піренейського півострова у Новий час, 5) Золотий вік, 6) Бурбони в Іспанії; реформізм, 7) Мистецтво і культура XVIII століття; Гойя, 8) Іспанія XIX століття: криза Старого режиму й утворення ліберальної держави, 9) Іспанія в 1900–1975 роках, 10) Перехід від диктатури до демократії та формування демократичної держави, 11) Іспанія та Європейський Союз.

⁷³ Цей огляд підготовано на підставі актуальної програми курсу «Соціальні науки, історія та географія», розробленої для середніх шкіл Автономної спільноти Мадрид, і звірено з програмами інших автономій, які є у вільному доступі в мережі Інтернет. Див.: <http://www.e-torredebabel.com/leyes/Eso-Loe-Madrid/ciencias-sociales-geografia-historia-Eso-LOE-Madrid.htm>. Переглянуто 01.02.2012.

⁷⁴ Темі першого блоку «Історії Іспанії»: 1) Доісторичні часи та Антична доба, 2) Піренейський півострів у Середньовіччі: Аль-Андалус, 3) Піренейський півострів у Середньовіччі: Християнські королівства, 4) Пізні Середньовіччя. Криза XIV–XV століть, 5) Католицькі королі: конструювання модерної держави, 6) Заморська експансія й утворення колоніальної імперії, 7) Іспанія в XVI столітті, 8) Іспанія в XVII столітті, 9) Іспанія у XVIII столітті. Темі другого блоку: 1) Криза Старого режиму, 2) Конструювання та утвердження ліберальної держави, 3) Економічні трансформації та соціальні зміни в XIX – першій третині XX століть, 4) Криза ліберальної держави, Друга республіка і громадянська війна, 5) Франкістська диктатура, 6) Сучасна Іспанія. Див.: <http://www.ucm.es/centros/cont/descargas/documento25294.pdf>. Переглянуто 01.02.2012.

1980–1990-х років і залишаються найважливішим джерелом для вивчення предмету. Головним нововведенням стали спеціальні дидактичні блоки, що включають історичні джерела й документи різних епох, приклади відмінних історіографічних тлумачень подій, вправи і завдання для індивідуальної роботи учня, таблиці та графічні зображення для самостійного опрацювання. Важливим складником змісту підручників є регіональна чи локальна історія окремих Автономних спільнот або провінцій, що дає змогу конкретизувати загальноісторичні процеси місцевими прикладами⁷⁵.

Для докладнішого аналізу історичного змісту та методологічних підходів у навчанні історії в іспанській школі ми опрацювали підручник з «Історії Іспанії», рекомендований для використання на другому році старших шкіл Андалусії⁷⁶. Навчальний матеріал підручника розділено на сім частин, які нерівномірно поділяються на сімнадцять тем, що відповідають офіційним програмам⁷⁷. Загальний обсяг кожної теми не перевищує 30 сторінок, містить багато ілюстративного матеріалу, окремі параграфи й абзаци, присвячені історії Андалусії, та завершується обов'язковими дидактичними додатками. Матеріал викладено за хронологічно-проблемним принципом, головну увагу зосереджено на політичному складнику історичного розвитку та модерній історії країни. Важливою ознакою подання матеріалу є відсутність будь-яких оцінкових суджень щодо конкретних подій і намагання всебічно висвітлити

⁷⁵ Antequera, Molina Rabadán, «La historia actual de España en los manuales docentes...», 447–55; Burguera, «Los libros de historia del bachillerato en Cataluña...»; Castillejo Cabra, «Análisis del contenido ideológico de los manuales de historia», 45–57; Montero, «La enseñanza de la historia de España en el País Vasco», 174–82; Valls Montés, «La enseñanza de la historia: entre polémicas interesadas y problemas reales», 154–55.

⁷⁶ Manuel Burgos Alonso (coord.), Julio Armesto Sánchez, José Calvo Poyato, Manuel Jaramillo Cervilla, Manuel López Correa, Josefa María Rodríguez Ramblado, *Historia de España*, 2 Bachillerato (Andalucía, Ceuta, Melilla). (Sevilla, Algaida Editores, 2009), 424 p. Для порівняння можна скористатися матеріалами відповідних курсів, які розміщено в мережі Інтернет. Наприклад, див.: <http://sauce.pntic.mec.es/~prul0001/index.htm>. Переглянуто 01.02.20012.

⁷⁷ Частина 1. «Історичне коріння сучасної Іспанії»: 1) Середземноморські культури і римський світ. Романізація, 2) Політичні інститути Середньовіччя. Походження, розвиток і культурна різноманітність, 3) Іспанська монархія. Утворення колоніальної імперії. Частина 2. «Старий режим. Характерні ознаки та криза», 4) Характерні ознаки Старого режиму. Централізація і реформізм, 5) Криза монархії Бурбонів. Абсолютизм проти лібералізму. Частина 3. «Становлення й утвердження ліберальної держави», 6) Царювання Ізабелли II. Революційне шестиріччя, 7) Режим Реставрації (1875–1902). Частина 4. «Економічні трансформації та соціальні зміни. Криза ліберальної держави» (1833–1930), 8) Економічні трансформації протягом XIX століття (1833–1930), 9) Соціальні та культурні трансформації, 10) Криза і крах конституційної монархії. Альфонсо XIII і Диктатура Примо де Ривери. Частина 5. «Друга республіка і Громадянська війна», 11) Друга республіка. Політика реформ і культурних втілень, 12) Військове повстання та громадянська війна. Частина 6. «Франкістська диктатура», 13) Утворення франкістської держави. Автаркія та міжнародна ізоляція, 14) Утвердження, зміни та кінець режиму. Частина 7. «Сучасна Іспанія», 15) Процес демократичного переходу. Конституція 1978 року, 16) Демократичні уряди. Соціальні, економічні та культурні зміни, 17) Іспанія в європейському та світовому контексті.

проблему. Типовим прикладом цього є вступний абзац до теми «Військове повстання та громадянська війна»:

Минуло понад сімдесят років від початку іспанської громадянської війни, але досі зберігається живе зацікавлення нею, викликаючи пристрасні дискусії між істориками. Ніхто не сумнівається, що вона була *однією з найважливіших і найвищіх подій в іспанській історії XX століття* [курсив в оригіналі. – Б.Ч.]. Війна проявила драматичну й криваву конфронтацію ідеологій і соціальних інтересів із глибокими політичними, економічними та соціальними наслідками, а її рани не заживають упродовж тривалого часу. Внаслідок цього і завдяки присутньому в ній романтичному ідеалізму війна перетворилася на улюблену тему для журналістських коментарів, літературних творів (поезії, оповідань, романів) і кіна⁷⁸.

Водночас розгортання військового повстання подається в усій складності громадянського конфлікту – тут, наприклад, представлено суперечки всередині двох протиборчих таборів, а в підсумках братовбивчої війни відсутній розподіл жертв за політичними ознаками⁷⁹.

Тож при вивченні історії в середній школі вдалося – принаймні на рівні програм і навчальних матеріалів – звести до мінімуму політичні впливи, хоча наявність такої проблеми в шкільній освіті досі визнають, головним чином, як результат присутності людського чинника. Адже і вчитель, і учень живуть у суспільстві й, відповідно, є носіями політичних ідей. Часткове вирішення цього недоліку передбачається в докорінній зміні ролі учня на уроці історії. Відповідно до задекларованих цілей предмету, структури навчального процесу й матеріалу, учень повинен опанувати основні навички фаху історика, а саме: навчитися самостійно формулювати різноманітні гіпотези дослідження, класифікувати, аналізувати й оцінювати джерела та виводити причинно-наслідкові тлумачення. Отже, уважається, що самостійність учня – його відхід від традиційного підручника – по-перше, мотивує до вивчення історії та, по-друге, сприятиме формуванню незалежної особистості, котра свідомо обирає політичну позицію, спираючись на засвоєне розуміння складності історичного процесу та власний аналіз подій.

Висновки

Сукупність проаналізованих тут проблем дає змогу стверджувати, що процес навчання та вивчення історії в сучасній Іспанії є результатом певної рівноваги, що витворилася впродовж останніх десятиліть під впливом гострих дискусій. В її основі криється неможливість дійти суспільної згоди щодо розуміння найскладніших сторінок минулого, а на вершині – два відмінних способи, покликані не допустити, щоб конфліктне минуле чинило більший вплив на сьогодення.

⁷⁸ Burgos Alonso (coord.), *Historia de España*, 290.

⁷⁹ *Ibid.*, 295–97, 301.

Перший спосіб – політика «примирення» або «забуття», запроваджений у період переходу від диктатури до демократії та чинний до середини 1990-х років. Як результат неписаної угоди між основними громадсько-політичними групами постфранкістської Іспанії, він категорично відкидав будь-які спроби використання історичних суперечок поза науково-історіографічною площиною, втілюючи на практиці тезу «історія – для істориків». Його позитивний аспект – відмова від історичного реваншу з боку переможених на користь «загального добра» у майбутньому – до певного часу стримувала невдоволення історичної пам'яті, що прорвалося на поверхню, коли «страхи минулого» було призабуто.

Започаткована в цей час «війна за історію» набула категоричних форм передусім завдяки втручанням політичних партій, які прагнули «приватизувати» минуле, маніпулюючи власними історичними образами: «ліві» – переможених «демократів», що зазнали поразки у війні з «фашизмом» і змушені погодитися на «примирення» заради відновлення демократичної системи; «праві» – іспанських «патріотів», які, попри все, прагнуть зберегти «єдність» іспанської нації, котру, зокрема, підриває «безкорисна» історична освіта, позбавлена відчуття унітарності й безперервності іспанської історії. Відтак обидві політичні групи намагалися вирішити актуалізовані проблеми через внесення відповідних змін до програми шкільного навчання історії.

В умовах посилення боротьби за «вплив на історію» відбулося згуртування частини вчителів. Дотримуючись традиції «історія без політики», вони запропонували як певний компроміс новий спосіб збалансованого сприйняття недавнього минулого. Ця модель лише проявляється, але до її характерних ознак уже можна зарахувати максимальну деполітизацію шкільного курсу історії та необхідність навчити учнів не просто запам'ятовувати історичні факти, а розуміти складність історичного минулого і варіативність його тлумачення в теперішньому. Практичне втілення нової рівноваги відповідає такій тезі: знання фактографічного матеріалу – обов'язкове, але набагато важливішим є вміння аналізувати й тлумачити історичний процес.

Bohdan CHUMA

The Spanish «War for History»: Politics, Historiography, and School Education

In this article, Bohdan Chuma analyzes Spanish discourse about the 1936–1938 Civil War and the Franco dictatorship. The author chooses three major aspects of this discourse: social-political as expressed in Spanish collective memory; academic as expressed in today's historiography; and educational as expressed in school curricula, textbooks, as well as the professional discussion about the role of history in school education. Chuma analyzes political debates between the Spanish Left and the Right and their different visions of the Spanish past. Through an examination of political debates surrounding the Civil War, the author demonstrates

the complicated political fabric and internal battles in Spanish society. The two major parties – the Socialist and the National ones – presented competing and mutually exclusive vision of the Spanish Civil War and life and the role of Franco. The debates resulted in the 2007 resolution of the Spanish parliament that recognized Spanish republicans as fighters against fascism. The author argues that the 2008 economic crisis prevented the further escalation of the political debates surrounding the historical past in Spain. Chuma explains that most professional historians opposed the Left's insistence of abandoning the politics of collective amnesia. A separate section of the article analyzes historical curriculum in school education. In 2000, on the initiative of the National party, Spain adopted a new program of history education that placed emphasis upon building Spanish identity. This reform helped bridge divides between different Spanish political parties, but it exacerbated the conflicts between the politicians on the one hand and educational professionals, on the other. The latter protested against political intervention in education. Bohdan Chuma argues that historical curriculum and education in today's Spain result from a certain consensus that formed during the last several decades. This consensus is also the result of the different parties and groups seeking to reduce the adverse effects of conflicting memories upon contemporary Spain. The author also explains that the escalation of the political debates surrounding the Spanish past stimulated the mobilization of some teachers towards the common goal, which was to reduce the influence of politics upon historical curriculum. These teachers advocated «history without politics» and offered a compromise and balanced perception of the recent past.